

Ráj na zemi s koncem v gulagu

Na výzvu V. I. Lenina ve 20. letech minulého století vše prodali a odjeli do Sovětského svazu budovat socialismus. Namísto ráje na zemi se ocitli uprostřed kyrgyzské stepi, kde neměli auta ani elektřinu. Co vybudovali, jim bolševici znárodnili, některé z nich poslali na popravu či do gulagů. Zahraniční zpravodaj Českého rozhlasu **JAROMÍR MAREK (53)** natočil o osudu Čechoslováků z družstva Interhelpo v Sovětském svazu televizní dokument a nedávno mu o tématu vyšla kniha.

■ **Projekt Interhelpo, v jehož rámci odjelo v letech 1925 až 1932 něco málo přes tisícovku Čechoslováků budovat infrastrukturu do stepí v Kyrgyzstánu, je z dějinného hlediska malá epizoda. Přesto jste o tom natočil televizní dokument a napsal knihu. Jak jste se k Interhelpu vůbec dostal?**

O Interhelpu by se sice dalo říct, že to je drobná epizoda, ale ono bylo součástí většího proudu, který ve dvacátých letech 20. století v Československu i jinde na světě byl. Nově zrozený Sovětský svaz byl tehdy v ekonomických problémech a Vladimir Iljič Lenin vyzval dělníky, komunisty a proletáře z celého světa, aby se zapojili do budování socialismu v Sovětském svazu. Vystěhovalecké komunity vznikaly nejen v Československu, ale třeba i v Německu a jinde po Evropě, v Americe. Jen z Československa odjelo vystěhovaleckých družstev několik, Interhelpo bylo největší. Mně se dostaly do rukou vzpomínky paní Staňkové z jihomoravské vesnice Lužice, jejíž rodina Slovákou komunou prošla. Jak prodali statek, přidali se ke komunitě, a když do Sovětského svazu přijeli, zjistili, že to je celé podfuk, že se tam živoří. Ani ne po půlroce se vrátili zpět do Československa. Jak ta paní napsala, odjížděli se zemědělskými stroji a vybavením, a když se vraceli, přijeli s holým zadkem a byli

rádi, že to vůbec přežili. Toto dobrodružství mě zaujalo a začal jsem se o to víc zajímat.

■ **Interhelpo vzniklo původně v roce 1923 v Žilině jako průmyslové dělnické družstvo lidí, kteří se snažili mluvit umělým jazykem ido, modernizovanou verzí esperanta. Všichni byli komunisté. Jak ale došlo na myšlenku všechno prodat a vyjet budovat socialismus do Kyrgyzstánu?**

Duchovním otcem projektu Interhelpo byl Rudolf Mareček, což byl chlapík, který prožil říjnovou socialistickou revoluci v Sovětském svazu, právě v oblasti Střední Asie. Byl členem bolševické strany,

„Vrátili se s holým zadkem, byli rádi, že vůbec přežili.“

stal se lidovým komisařem a dost pravděpodobně byl Kominternou vyslán do Československa s úkolem tady zakládat vystěhovalecké projekty. Nejsou o tom stoprocentní důkazy, ale všechny indicie tomu nasvědčují. Založil ve slovenském Martině klub jazyka ido a pak tam přednesl myšlenku z oběžníku jazyka ido vydaného v Sovětském svazu. Založíme komunu, vystěhujeme se do Sovětského

svazu a pomůžeme tam budovat socialismus. A oni to opravdu začali organizovat. Což je vlastně neuvěřitelné.

■ **Co to bylo za lidi?**

Vesměs prostí dělníci, drobní rolníci, malí řemeslníci doslova z celého Československa: Češi, Slováci i Rusíni nebo Němci. Najednou jim někdo řekl: Hele, všechno prodáte, dáte peníze dohromady jako táboriti a odstěhujeme se tisíce kilometrů daleko do sovětské Střední Asie, kde vybudujeme komunu. To je fascinující, ne? Nešlo jim přitom ani tak o peníze, hlavní roli hrála ideologie.

■ **Jakým způsobem je k tomu Rudolf Mareček přesvědčil? Ti lidé totiž zase tak úplně chudí být nemohli. Vždyť vstupenka do Interhelpa činila 5 000 korun, za což se tehdy dala pořídit menší zemědělská usedlost. Takže jejich majetky, jež prodali, nějakou hodnotu mít musely, ne?**

Tak byli to zapálení komunisti, opravdu hodně levicově smýšlející lidi. Samozřejmě byli zmanipulovaní ideologií, propagandou a sliby Marečka, který to vykreslil téměř jako ráj na zemi. Nádherný kout světa, kde jsou vysoké hory, zelené louky a rostou tam granátová jablka. Možná proto, že šlo o lidi nepřilíši vzdělané, neorientované a že si nedokázali realisticky představit, do čeho jdou, je dokázal přesvědčit v relativně velkých počtech.

Ti lidé tady opravdu nechali naprosto všechno, sbalili i úplně malé děti a odjeli do Kyrgyzstánu.

■ **V prvním transportu odjelo 303 lidí. Když každý člen družstva zaplatil 5 tisíc korun, byla to slušná suma. Skutečně šlo všechno do družstva, nebo jim část peněz Mareček ještě zpronevěřil?**

On z toho měl docela slušný plat, který mu komunita odhlasovala. Ale jinak šlo opravdu všechno do vybavení. První transport nakoupil například vybavení stolařských dílen, zemědělské stroje nebo třeba rozmontovanou textilní fabriku, která se tady tehdy prodávala za cenu šrotu. Pikantní je, že ještě na konci 60. let

◀ **Kniha Jaromíra Marka o trpkém osudu tisícovky Čechoslováků, kteří v letech 1925 až 1932 odjeli budovat socialismus do SSSR a tvrdě se to zaplatili.**

minulého století nakoupené stroje ve fabrice v Kyrgyzstánu používali. Mimočodem samotná cesta byla také poměrně drahá, strávili na cestě skoro měsíc.

■ **Co členové Interhelpa říkali, když po měsíci vystoupili z vagonu uprostřed kyrgyzských hor a stepí, a granátová jablka nikde?**

To byl pro řadu těch lidí první šok a prozření. Když dorazili do Pišpeku (později Frunze, dnes Biškeek, hlavní město Kyrgyzstánu – pozn. red.), koleje už dál nevedly. Oproti slibu granátových jablek se ocitli ve stepi, kde na konci dubna, kdy tam dorazili, ještě poletoval sníh a byla tam zima. Pišpek byl tehdy karavanní stanice, osada, kde nebylo prakticky vůbec

„Zemřely téměř všechny děti mladší tři let.“

nic. Někteří, kteří na to ještě měli peníze a dokázali si rychleji vyhodnotit situaci, se vrátili zpět do Československa. Ale to byli jednotlivci. Většina už na zpáteční cestu peníze neměla. Veškerý jejich majetek jim právě vyložili z vagonů. Takže jim nezbylo než zatnout zuby a zkusit si v té stepi vydupat nějaké slušné podmínky. Nebylo to snadné. Zpočátku bydle-

li v těch vagonech, pak v zemljankách či v polorozpadlých stájích. Během prvního léta jim zemřely téměř všechny děti mladší tři let, protože nebyly připravené na všechny choroby a životní podmínky, kdy se střídaly mrazivé noci s horkými dny.

■ **Na místě jim navíc nemohl situaci vysvětlit Rudolf Mareček, protože se těsně před odjezdem vymluvil a zůstal v Československu. Jak se to seběhlo a jak to osadníci vnímali?**

Že Mareček s transportem nepojede, se dozvěděli až v Žilině na nádraží. Přišel jim to oznámit s tím, že mu československé úřady zabavily pas, a proto nemůže odjet. Později se zjistilo, že ten cestovní pas už v té době měl v ruce. Navíc samozřejmě kdyby chtěl, mohl sednout na první vlak poté a jet za nimi. Ale on tam poprvé přijel až někdy po deseti letech. Interhelpo ho po odjezdu z Žiliny přestalo úplně zajímat. Nejspíš proto, že už se v té chvíli podílel na organizaci komuny Reflektor, která odjížděla půl roku poté.

■ **Jak Čechoslováci z Interhelpa přivítali domorodí Kyrgyzové?**

O celém projektu zpočátku vůbec nevěděli. Když vyšlo najevo, že Mareček nepojede, vyrazili dopředu vyslanci, kteří překvapeným kyrgyzským úřadům oznámili, že za nimi jede dalších 300 lidí a budou tam zakládat komunu. Příprava na místě tedy nebyla žádná. Po počáteční nedůvěře se ale dá říct, že se tam vytvořily docela dobré vztahy. Protože Čechoslováci tam přiváželi civilizaci, řemeslníci tam záhy získali velmi dobrou pověst. Nedá se svítit, v roce 1925 přijížděli z vyspělé západní Evropy do Střední Asie, která byla o sto let zpátky. Tamní obyvatelé u nich poprvé viděli nejen traktor či auto, jež u nich zpočátku budily hrůzu, protože znali jen velbloudy či koně. Ale třeba i první elektrické světlo, které v osadě zažehli za pomoci diesellového agregátu. Pro místní lidi to bylo opravdu zjevení. Marťani přinášející nevídanou technologii.

■ **Nebyla možnost si tak rychle vydělat na zpáteční lístek na vlak?**

Nebylo moc kde si vydělat. Zaprvé, než spustili nějakou výrobu, živili se tím, že třeba ševci opravovali boty či kováři dělali drobné práce pro místní, stolaři vyráběli nábytek. Aby shromáždili dostatek

Dobový snímek skupiny československých občanů před odjezdem do kyrgyzské stepi, kde si pak nové domovy museli sami postavit (druhý snímek), aby jim je sovětský režim ve 40. letech sebral.

peněz na zpáteční cestu, to trvalo velmi dlouho. Ale hlavně – velká část z nich se zpátky vracet nechtěla. Byli v zajetí ideologie, že tam budují novou, lepší společnost, kde jsou pány svého osudu, a jeho rány trpně přijímali. Nutno říct, že Interhelpo bylo úspěšné. Civilizaci tam opravdu přinesli, postavili a spustili tam první továrny, zasedli zemědělské plodiny, například cukrovou řepu. Opravdu vybudovali uprostřed stepi oázu, kde měli svoje domečky, později činžáky, společenský sál Klub komunardů, park, kde každou neděli hrála dechovka. Kyrgyzové se tam sjížděli zdaleka, aby se podívali, jak to vypadá v úplně jiném světě.

■ **Na začátku 30. let se tam dokonce přijel podívat slavný komunistický novinář Julius Fučík. Udělal z toho nějakou reportáž?**

Ne. Jen svoji známou knihu *V zemi, kde zítřka již znamená včera* věnoval budovatelům z komuny Interhelpo.

■ **Další komunistickou celebritou v Interhelpu byl pozdější první tajemník ÚV KSČ a hlavní tvář pražského jara 1968**

Alexander Dubček. S rodinou tam od čtyř do dvanácti strávil rovných osm let.

Dubčekovi rodiče odjeli i s oběma syny s prvním transportem. Bylo to docela paradoxní, protože jeho otec Štefan Dubček žil v Americe, kam odešel před první světovou válkou. Seznámil se tam s Dubčkovou matkou, ještě tam se narodil Dubčekův starší bratr. Do Československa se

„Vybudovali uprostřed stepi opravdu oázu.“

vrátili po konci první světové války. Štefan Dubček se hned stal členem Komunistické strany Slovenska, zapojil se do organizace Interhelpa a ihned prvním transportem i s rodinou odjel do Střední Asie. Alexander Dubček byl v té době malé dítě, měl štěstí, že nebyl mezi těmi, které nepřežily první léto. Dubček na to samozřejmě vzpomínal, ve svých pamětech o tom psal jako o veselém období her, kdy jezdili ve

stepi na velbloudech a podobně. Ale také mi jeho bývalý tajemník Ivan Laluha vyprávěl, že Dubček mluvil o tom, jak měli hlad. Jak viděl, když ve vlcích přijížděli kulaci a po otevření dveří z nich padaly mrtvoly. Nerozuměl tomu. Oni po osmi letech z Interhelpa odjeli, jeho otec se přesunul do dnešního Nižního Novgorodu, kde nastoupil do fabriky postavené Američany. Takže je otázka, zda v Interhelpu přestal věřit v komunismus, nebo jen využil své znalosti angličtiny. Tam byli ještě další asi čtyři roky, Alexander Dubček se do Československa vrátil jako čerstvě sedmnáctiletý. To už bylo za docela dramatických okolností, kdy se atmosféra v Sovětském svazu proměnila. Stalin, terro, čistky. Cizinci dostávali na vybranou: buď si vezmou sovětské občanství a zbaví se československého, nebo musejí odjet. Dubčekova rodina se tedy vrátila zpět. To vše Dubčekovo myšlení bezpochyby ovlivnilo.

■ **V jakém smyslu?**

Vezměte si, že v Sovětském svazu prožil formativní roky svého života, chodil tam až do nějakých šestnácti let do škol. Sovětskou realitu znal velmi dobře. Jestli to přispělo ke vstřícnosti vůči reformám jara 1968, to si nejsem jistý. O čem jsem ale bytostně přesvědčen, je to, že to muselo mít vliv na Dubčeka na podzim 1968 a na jaře 1969, kdy se ukázalo, že ten pokus Sověti nedovolí. Protože sovětské reálie dobře znal, věděl, jak strašlivě se umí sovětský režim mstít. Myslím, že jak rychle opustil ideály jara 1968 a sám začal společnost normalizovat, vracet jí cenzuru a řadit ji zpět do brázd, na to muselo mít vliv jeho vědomí, že kdyby to neudělal, byly by důsledky pro Československo mnohem horší. Ostatně si vzpomeňte, že měl po příjezdu tanků říct: A to udělali mně! Tedy tomu, kdo se napůl cítil jako sovětská duše.

■ **Pojďme zpět k lidem do Interhelpa. Jak to tam pokračovalo dál?**

Už od dvacátých let sovětský režim postupně utahoval šrouby. Byl nový zákon o družstevnictví, který družstva podřizoval centrálnímu řízení. Lidé z Interhelpa postupně přicházeli o rozhodovací pravomoci, byť jim stále formálně patřilo.

■ **Později začaly stalinské čistky a opravy, které se dotkly i devatenácti před-**

▲ **Stolárna pod širým nebem. „Čechoslováci tam přivázeli civilizaci,“ říká Jaromír Marek, „řemeslníci tam záhy získali velmi dobrou pověst. Nedá se svítit, přijížděli z vyspělé západní Evropy do Střední Asie, která byla o sto let zpátky.“**

stavitelů Interhelpa včetně prvního předsedy družstva Donáta Láníčka. Mnozí byli odvléčeni do gulagů...

V letech 1936–38, kdy stalinské čistky začaly, se řada lidí vracela zpět do Československa, jako třeba Dubčekova rodina. Ti, kteří zůstali, se prakticky okamžitě stali terčem perzekuce. Někteří skončili před popravčí četou, v gulagu nebo v trudovoj armiji, což byly pomocné pracovní neozbrojené sbory, jež opravovaly třeba železnice. Části z nich se později podařilo dostat do Svobodova 1. československého armádního sboru a dostali se s ním až do Prahy.

„Dubček byl dítě, naštěstí nebyl mezi těmi, co nepřežily.“

■ **Interhelpo v té době už bylo plně pod sovětskou kontrolou. Dá se přesně datovat, kdy jako družstvo Čechoslováků definitivně zaniklo?**

Už po začátku války v roce 1941 bylo rozhodnuto, že se do výrobních prostor Interhelpa přemístí klíčové firmy a výrobní podniky ze západu Sovětského svazu, z Ukrajiny a dalších míst, odkud se na rychlo evakoval průmysl před tehdy rychle postupující německou armádou. Naprostý konec Interhelpa byl 7. prosinec

Tedy už jsou tam jen potomci ze třetího, ale spíš čtvrtého pátého kolena. Mají česká, slovenská či maďarská jména, celkově jde maximálně o tři sta lidí, kteří se hlásí k československému původu. Byť už dnes nemluví česky ani slovensky. Snem řady z nich je dostat se do České republiky. Stále je tam třeba vnučka zakladatele Interhelpa Rudolfa Marečka Elvíra.

■ **Mimochodem, jak to vůbec s Rudolfem Marečkem dopadlo? Přijel někdy do Kyrgyzstánu, aby Interhelpo viděl?**

Ano. Mareček se do Sovětského svazu přece jen dostal. Do Interhelpa ale zavítal až někdy po deseti letech. Žil poté v Almati, tedy v sousedním Kazachstánu, kde se věnoval melioracím. Až do konce života se snažil budovat a hájit svůj odkaz. Když byl v Interhelpu někdy v 50. letech, vyfotil se s některými bývalými členy Interhelpa. Udělal to spíš z útrpných důvodů, že je to ten Mareček. Po více než dvaceti letech mu už odpustili, ačkoliv tehdy vyhrožovali, že dostat ho do rukou, oběsí ho na prvním stromě. On pak tu fotografii v Československu prezentoval i prezidentovi Antonínu Zápotockému jako důkaz pokračování odkazu Rudolfa Marečka. Přitom jeho jméno tam už bylo zapomenuté, nebo spíš prokleté.

Petr Kolář

▲ **Tablo, na němž jsou fotografie československého vedení Interhelpa v azbuce.**

Jeden z prvních domků, které si Čechoslováci v roce 1925 v kyrgyzské pustině postavili.